

მქ. თაყაიშვილი

E. Takaïchvili

მეფეთა და კათალიკოზთა სულთა მატინაჲ

ნიკორწმინდის ხელნაწერში

Commémoration des rois et des catholicoz
de la Géorgie dans un manuscrit de Nicortsminda

Paris

პარიზი

1939

Extrait de *La Géorgie Indépendante*
Juillet 1939 — N° 159

მეფეთა და კათალიკოზთა სულთა მატთანე
ნიკორწმინდის ხელნაწერში

ჩვენი არქეოლოგიური ექსპედიციის დროს რაჭაში 1919 წ. სექტემბერში, ნიკორწმინდის არეულს ქალაქის ნაფლეთებში ჩვენ ვიპოვეთ ერთი თაბახი, რომელზედაც სხვათა შორის მოთავსებული იყო «სულთა მატთანე», ანუ მოხსენებანი ზოგიერთ საქართველოს მეფეთა და კათალიკოზთა. მაშინვე შეუდევით გამოკვლევას, დაცულია თუ არა იქ ხელნაწერი, რომელსაც ეს თაბახი ეკუთვნოდა. საბედნიეროდ გამოირკვა, ხელნაწერი დაცული ყოფილა და წარმოადგენს კრებულს სხვადასხვა ნაწარმოებთა*). კრებული დიდი ფორმატის არის, in folio, ყდაში. დაწერილია ბომბიცინაზე ნუსხა ხუცურით, ორ სვეტად, მრავლის წითლური ასომთავრულებით, შინაარსით და ხელის მიხედვით სამ ნაწილად იყოფა:

1. დავითნი, სულ შვიდი რვეული. გადაწერილია ზოსიმე კარგარეთელის მიერ იმერეთის მეფის გიორგი მეორის დროს 1585 წელს, 15 მარტს. ეს ჩანს. შემდეგი ბოლომინაწერიდან:

ო ო ი ჯ ქ ე ლ ო ა ც ო ც ზ ლ ე ა დ ლ ე გ რ ძ ე ლ ე კ ე ლ მ წ ი ფ ე მ ე ფ ე თ მ ე ფ ე გ ი ო რ თ ა ვ ე ც ხ ო რ ე ბ ა ს ა შ ა ა ნ :

ამისა მწერალსა იკიმს ჭნბრისძესა (იოაკიმს ჭუმბურის ძესა) შნს ლნ. დაიწერა წნი და სლთა განმანათლებელი დავითნი ესე ქკნსამ (sic):. სნიგ: ნებითა ლთა თუშსა მრტსა იე. გათავდამ (sic):

*) ნიკორწმინდის ხელნაწერები აღწერილი აქვს განსვენებულს არისტო ქუთათელაძეს (იხ. ყურნალი მოამბე 1894 წ. № 7) და სხვათა შორის ეს კრებულიც აქვს აღნიშნული, მაგრამ მეფეთა და კათალიკოზთა მატთანეზე არაფერი აქვს ნათქვამი, ალბათ ეს თაბახი მაშინაც არ იყო თავის ადგილზე და ამიტომ შეუმჩნეველი დარჩა.

ზოსიმეს კარგარეთელსა შნს ღნ ვინცა ჩნ მოგვასენოთ თქნცა შნს ღნ ან:

2. მეორე ნაწილი ხელნაწერისა დაწერილია სხვა ხელით და სხვა ქალაღზე, მაგრამ იმავე იმერეთის მეფის გიორგი მეორის დროს. იწყება «მომიკსენენით» თითოეული კვირის დღისა, შემდეგ მოყვანილია კვინკლოსი, რომელსაც სამი ისტორიული მინაწერი აქვს:

ქკნს: რმე—1457. აქა კოსტანტიპოლი დაიჭირეს ხუანთქრიანთამ (sic).

ეს ქორონიკონი მცდარია, ვინაიდან კონსტანტინეპოლი დაიჭირეს ოსმალებმა 1453 წ. 22 მაისს.

ქნსა: ს—1512. აქა მოვიდენ თათარნი, ქუთაისი და გელათი დაწუეს.

ამავე წელს უჩვენებს ვახუშტიც, აგრეთვე შემოქმედის გულანის კვინკლოსის მინაწერიც.

ქკნსა: სუბ—1604. აქა გარდაიცვალა ყთა მეფეთა უპათიოსნესი ყოვლით ზნეობით შემკული და აღსავსე ყოვლითა საღთოთა სწავლულებითამ მრავალჯერ გამარჯუებული მძღეთა მძღე მეფეთ მეფე როსტომ ძე კოსტანტინესი და ელენესი ვინცა შენდობით მოიხსენოთ ღნ თქნც მოგიხსენოს მეფობდა ა(თ)ცამეტ წელ.

ეს მინაწერი არა ტექსტის ხუცურით არის დაწერილი. იმერეთის მეფე როსტომი მართლა კოსტანტინეს შვილი იყო, მაგრამ კონსტანტინეს მეუღლე ელენე ბროსსეს გენეალოგიურ ნუსხაში ცნობილი არ არის. ეს ახალი ცნობაა, როსტომის გადაცვლება აღნიშნულია 1605 წლით (H. G. II, p. 642). ესევეა აღნიშნული კახეთის ქრონიკაშიც (ქორდანიას ქრონიკები II, გვ. 434).

კვინკლოსის ბოლოს ტექსტის ხელით სწერია:

ქე ღო ადიდე სლით და კრციოთ ორთავე შინა ცხორებათა ღთივ გვრგვანოსანი მეფეთ მეფე გიორგი: ან:-.

3. მესამე ნაწილი ხელნაწერისა დაწერილია აგრეთვე ბომბიციანაზე სხვა ხელით, მაგრამ გადაწერილია ჩვენის აზრით იმავე იმერეთის მეფის გიორგი მეორის დროს (1548-1585). შეიცავს საგალობლებს.

დასაწყისი: იბაკონი წისა ღთის მშობლისანი და სადიდებელნი. ერთ ადგილას, შუა ტექსტში, ტექსტისავე ხელით უწერია:

ჩხეტიძესა მანოელსა მაწყუჭრელსა შნს.

მეორე ადგილს ასეა განმეორებული:

მანოელსა (მნოლსა):. მწყუჭრელსა დღეგრძელობით ცოდვანი მათნი შეუნდნეს ღნ.

მანოელ ჩხეტიძე 1529 წელს იმერეთის მეფეს ბაგრატ მესამეს დაუნიშნავს ხონელ ეპისკოპოსად, ხოლო 1534 წელს იმავე მეფეს იგივე დაუდგენია ნიკორწმინდლად (იხ. უორდანიას ქრონიკები, II, გვ. 373, 379) და როგორც ჩვენი წარწერიდან ჩანს, მეთექვსმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ის გამხდარა მაწყვერელად. არა ვგონებ, აქ სხვა მანოელ ჩხეტიძეზე იყოს საუბარი.

მერმენდელის ხელით ამ ნაწილში ხელნაწერისა სწერია:

ღმერთო შეიწყალე: იოვანე: პატარაძე: და მეუღლე: მისი: თანანა:

თაბახი ხელნაწერისა, რომელზედაც მეფეთა და კათალიკოზთა მოხსენებანია მოთავსებული, ეკუთვნის მეორე ნაწილს ხელნაწერისა. ესეც დაწერილია ორ სვეტად ნუსხა ხუცურით, ხოლო პარაგრაფების ანუ მუხლების შემცვლელ სტრიქონების ტექსტი იწყება ჩვეულებრივად წითლურით დაწერილის ასომთავრულით, მაგრამ წითლური ასომთავრული ერთ დროს კი არ არის სხვა ტექსტთან დაწერილი, არამედ შემდეგ, შეიძლება სხვა გადამწერისაგანაც. ტექნიკურად ეს გასაგებია. დროს მოსაგებად გადამწერი სტოებდა ადგილს წითლური ასომთავრულისათვის და სწერდა მარტო ნუსხური ასოებით ტექსტს შავის მელნით, ხოლო შემდეგ იგივე გადამწერი ანუ სხვა, დახელოვნებული ასომთავრულის წერაში, მიუმატებდა, მიუწერდა ნაკლულ სიტყვებს ასომთავრულებს წითელის მელნით ანუ კინოვარით. რომ ეს ასეა, ეს სჩანს იმ შეცდომებით, რომელნიც ამ ასოების მიმატების დროს არის დაშვებული. პირველ ყოვლისა ზოგიერთ სიტყვებს სულ არ უზის ასომთავრული, არც წითლური, არც შავის მელნით

დაწერილი. ესენი გამორჩენია ასომთავრულების მიმატების დროს მწერალს. მაგალითად, სიტყვის მაგიერ დ^ლთისი» (დავითისი) სწერია «თისი». სიტყვის მაგიერ «შვილისა» სწერია «-ვილისა» და სხვა. ამას გარდა ასომთავრულების მიმატების დროს ეტყობა გადამწერს ტექსტი ფრაზისა არ წაუკითხავს და ამიტომ ჯეროვანი ასომთავრულის მაგიერ სულ სხვა ასო დაუწერია, რომელიც სრულიად უანროთ ხდის ფრაზას. მაგალითად, დედანში წერებულა «თის», მიუწერიათ ასომთავრული ღანი, გამოდის «ღ^ლთის» (ღვთის), უნდა მიეწერათ დ «დ თის» (დავითის), ვინაიდან მთელი ფრაზა ასე იგულისხმება: «დავითის მართლმადიდებელისა მეფისა საუკუნოს იყავნ (ხსენება)». მეორე ადგილას დედანში წერებულა «..ისა», მიუწერიათ წ «წ^ლისა», მაგრამ კონტექსტით უნდა მიეწერათ ძ, ვინაიდან იგულისხმება «ძისა მათისა პატრონისა ერეკლესი» და სხვა.

კიდევ მაგალითი. დედანში წერებულა ..ართლისა, მიუმატებიათ მ, გამოდის «მართლისა», მაშინ როდესაც კონტექსტით უნდა მიემატებიათ ქ, «ქართლისა პატრიარქნი», და სხვა. ყველა ასეთი მაგალითები ჩვენ ქვემოთ თავთავის ადგილზე აღნიშნული გვაქვს.

თუმცა ხელნაწერი, როგორც მოვიხსენიეთ, გადაწერილია იმერეთში მეფის გიორგი მეორის დროს (1548-1585), მაგრამ მეფეთა და კათალიკოზთა მოხსენებაში არც ერთი იმერეთის მეფე და აფხაზეთის კათალიკოზი არ არის მოხსენებული, არამედ საერთო საქართველოს მეფენი და საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქნი. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ გადამწერს დედნად ასეთი ნუსხა ჰქონია ხელში და მას თვითონ არაფერი მიუმატებია. დედანი ამ ნუსხისა მანდამაინც ძველი არ ყოფილა. ეს იქიდან სჩანს, რომ მეფეთა ნუსხაში ბოლოს ცოცხლად მოხსენებულნი არიან ბაგრატ მუხრანის პატრონი (1512—1539), მისი მეუღლე ელენე და შვილები. ამასვე ამტკიცებს კათალიკოზ მელქიზედეკ მეორის მოხსენება, თუმცა ეს არა თავის ადგილზეა მიმატებული. კათალიკოზი მელქისედეგ მეორე, ძე მეფისა (1524—

1529), იყო კვიდრი ძმა ბაგრატ მუხრანის ბატონისა, მეფის კოსტანტინე მესამის შვილი (H. G. II, 1, p. 626). თავში მეფეთა მოხსენების სიას აკლია. წინა ფურცელი ხელნაწერისა არ შენახულა, სხვა იკითხება ასე *):

1. .... ი და კურთხევა მათი:.

2. ძრთლ მადიდბელთა მეფეთა. დაჩისი, ფარსმანისი და ფრსმანისი, ადარნასესი, ბაკურისი, არჩილისი და ადერნესესი სკნს იყვნ ცხნაჲ:.

მოხსენებანი მეფეთა დედანში ალბათ იწყებოდა პირველ ქრისტიან მეფის მირიანითგან, მაგრამ არ შენახულა გარდა უკანასკნელი სიტყვებისა პირველ მუხლში აღნიშნულისა.

მეორე მუხლში მოხსენებულნი უნდა იყვნენ: დაჩი (502-514), ვახტანგ გორგასალის შვილი. ფარსმან მეხუთე (528-542), ფარსმან მეექვსე (542-557); ადარნასე პირველი (619-639), ბაკურ მესამე (557-570), არჩილ პირველი (410-434), ადარნასე მეორე (+779), ნერსეს შვილი. როგორც ვხედავთ, აქ ქრონოლოგიური რიგი არ არის დაცული და არც ყველა მეფენი და მთავარნი არიან მოხსენებულნი.

3. არჩილ მეფისა და მოწამისა სკნოს:.

აქ არის მოხსენებული არჩილ მეორე წამებული (668 718).

4. ძრთლ მდიდბლთა მფეთა ბაგრატისი, გისი სკნს ცხს:.

აქ არიან მოხსენებულნი ბაგრატ მესამე (980-1014) და მისი შვილი გიორგი პირველი (1014-1027).

5. ბაგრატისი, გისი, [დ]თისი მეფეთა შს წრჩინებლისა. რნ ბრწყინვლე ჰყო სჯლი ქართვლთა. და ადიდნა ეკლესიანი ღთისნი სკნს იყვნ ცხნაჲ:-

დედანში ამ მუხლში ორი შეცდომაა დაშვებული გადამწერის მიერ. პირველად ის, რომ სიტყვა დთისი-ს მაგიერ სწერია «თ ისი». წითლური ასო დონის დაწერა თავში დავიწყებით, და მეორედ ის, რომ ეს სიტყვა «ბაგრატისი»-ს წინ სწერია. ეს გარდა იმისა, რომ არღვევს ქრონოლოგიურ წესს,

*) მძიმეებს ჩვენ ვუმატებთ. დედანში არ არის.

დავით აღმაშენებელს აცვლის განმარტებას, რომელიც შემდეგ ფრაზებშია მოქცეული და უეჭველად დავით აღმაშენებელს ეკუთვნის. ცხადია, ამ მუხლში იხსენიებიან ბაგრატ მეოთხე (1027-1072), მისი შვილი გიორგი მეორე (1072-1089) და ამ უკანასკნელის შვილი დავით აღმაშენებელი (1089-1125).

6. დიმიტრი მართლ მდიდბლისა მფისა. რწ მონაზონებისა ღწლთა შა სრლ ყო საწუთო ესე სკწს იყ:-

ამ მუხლში იგულისხმება მეფე დიმიტრი პირველი (1125-1154), დავით აღმაშენებლის შვილი, რომელიც ბოლოს მართლა ბერად შედგა დანიელის სახელით.

7. [დ]თის მართლ მდიდბლისა მფისა სკწს იყ:-

ამ მუხლშიც გადამწერს შეცდომა დაუშვია. პირველი სიტყვისთვის წითლური დონის მაგიერ წითლური ღანი მიუწერია და გამოდის ღთისა (ღვთისა). ხოლო აქკი საუბარია დიმიტრი მესამის შვილზე დავით მესამეზე (+1155).

8. თამარ თომამ დასა(sic) დედფლისა და მფისა მონაზონებისა ზეშთა გწბრწყინვებლისა საუკწს იყწწ:

აქ საუბარია დავით აღმაშენებლის ასულზე თამარზე, ცოლყოფილზე აღსართან შირვან შაჰისა, რომელიც ბოლოს მონაზანად შედგა და თიფის ვკლესია აღაშენა (+1150). ეს იყო დამ მეფე დიმიტრი პირველისა და მეორე ასულის დავით აღმაშენებლისა კატასი, რომელიც მისთხოვდა ბიზანტიის იმპერატორის შვილს ბრიენს, ამის გამო არის ის აქ მოხსენებული «დად დედოფლისა და მეფისა». ხოლო თამარ-თომამ მისი მონაზონობის სახელი უნდა იყოს, რაც ცნობილი არ იყო აქამდის.

9. გწს მართლ მდიდბლისა მეფისა პანგრატოვანისა (sic) სკწს:

აქ იგულისხმება გიორგი მესამე (1154—1184), თამარ მეფის მამა.

10. [შ]ვილისა მთისა თამრ მფისა დფლისა და თვთ მპყრობლისა ყლისა აღმოსავლეთისა და საქართველოსამ სკწს:-

ამ მუხლშიაც გადამწერს დავიწყებია წითლურის ასომთავრულის შინის დაწერა. რალა თქმა უნდა, რომ აქ გიორგის ასულზე თამარ მეფეზეა საუბარი (1184-1212).

11. ლ^თივ გვრგვანოსნისა მ^თ მ^ფისა ალექსანდრე ყოფილისა აბრ^ჰჰმისი სკნს იყ^ნ:-

საუბარია ალექსანდრე დიდზე მცხეთის განმანახლებელზე (1413—1442), ცნობილია, რომ ის ბერად შედგა ბოლო ხანში, ხოლო მისი ბერობის სახელი ქართლის ცხოვრების შევსებულ-გადაკეთებულ გაგრძელებაში ათანასე-დ არის მოხსენებული (იხ. ჩვენი მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 889). სხვა წყაროებში ეს სახელი არ შენახულა. ცხადია, მისი ბერობის სახელი აბრაჰამი ყოფილა და არა ათანასე.

12. ლ^თივ გვრგვანოსნისა მ^თ მ^ფისა კოსტანტინე ყ^ფილისა კვრილესი. ს^კნს იყ^ნ:-

აქ იგულისხმება მეფე კოსტანტინე მესამე (+1505), მაგრამ მისი ბერად შედგომა კვრილეს სახელით სულ ახალი ამბავია ჩვენთვის. სხვა წყაროებიდან არა ვუწყით.

13. თანამეცხედრისა მ^თისა დ^ფლთ დ^ფლისა თამ^რ ყ^ფილისა თეკლასი. ს^კნს იყ^ნ ვნ:-

კოსტანტინე მესამეს თანა მეცხედრეს მართლა ერქვა თამარი, მაგრამ მისი მონახონობა თეკლას სახელით ახალი ამბავია, სხვა წყაროებიდან უცნობი.

14. ლ^თივ გვრგვანოსნისა მ^თ მ^ფისა დ^თ ყ^ფილისი დამიანესი ს^კნო იყ^ნ ვნ^ბ:-

აქ იხსენიება მეფე დავით მერვე, რომელიც მართლა შედგა ბერად დამიანეს სახელით 1522 წელს.

15. გ^ი ყოფილისა გერასიმესი ს^კნ იყ^ნ ვნ:-

საუბარია მეფე გიორგი მეცხრეზე, რომელიც მართლა ეკურთხა ბერად გერასიმეს სახელით 1535 წელს.

16. თვთ მპყობ^ლისა (sic) ლ^თივ გვრგვანოსნისა მ^თ მ^ფისა:.. სახ^ლი მრვ^ლცა არ^ნ წელნი სუფევისა მისისანი:-

აქ საზოგადო ფორმულაა მოცემული ცოცხალი მეფის მოხსენებისა.

17. ბატონისა ბაგრატიისა მრ^ავლმცა არ^ან წელნი მ^ათნი:-

18. თ^ანა მეცხედრისა მ^ათისა დ^აფლის ელენესი მრ^ავლმცა არ^ან წელნი მ^ათნი:-

19. ძ^ანისა მ^ათისა პ^ატრონისა ერეკლესი და არ^აჩილისი მრ^ავლმცა არ^ან წელნი მ^ათნი:-

ამ მუხლშია ც^აშეცდომაა გადამწერისა, პირველ სიტყვას მიწერილი აქვს წითლურით ასომთავრული წილი ასო ძილის მაგიერ. გამოდის წ^ანისა.

20. ბატრონისა (sic) ალექსანდრესი და თ^ანა მეცხედრისა მ^ათისა ბატრონისა (sic) ელენესი და ძეთა მ^ათთა მრ^ავლმცა არ^ან წელნი მ^ათნი: . ზეცათა მ^აფოქ^აყნისა მ^აფნი დაიცვენ: .

მე-17-20 მუხლებში ცოცხალნი პირნი იხსენიებიან. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ დედანი საიდანაც ეს მოხსენებანია ამოღებული, გადაწერილი ყოფილა აქ მოხსენებულთა პირთა სიცოცხლეში. ხოლო ეს პირნი არიან: ბაგრატ მუხრანის მფლობელი (1512-1539), მისი მეუღლე ელენე, ამათი შვილები ერეკლე და არჩილი. ბაგრატი ბერად შევიდა 1539 წელს ბარნაბას სახელით (იხ. ბროსსე H. G. II, 1, p. 626. და ჩემი არხეოლოგიჩესკია ეკსკურსიი, ... III, გვ. 12-13). ხოლო ძნელია თქმა დანამდვილებით, ვინ არის ბატონი ალექსანდრე და მისი თანამეცხედრე ელენე. შეიძლება ეს ალექსანდრე იყოს იმავე ბაგრატ მუხრანბატონის შვილი, რომელიც ბროსეს ცნობით ცოცხალი იყო 1604 წ. სხვა მის შესახებ არაფერი არ ვიცით (იხ. ბროსსე, იქვე გვ. 626). ან შეიძლება ეს ალექსანდრე იყოს იმერეთის მეფის ბაგრატ მესამის და მისი მეუღლის ელენეს შვილი, ძმა მეფის გიორგი მეორისა, რომლის დროსაც 1585 წელს გადაწერილია ჩვენი ხელნაწერი (H. G. II, 1, p. 642). მაგრამ ჩვენ პირველი მოსაზრება უფრო სამართლიანად მიგვაჩნია ვინაიდან საზოგადოდ იმერეთის მეფენი და მთავარნი არ იხსენიებიან ჩვენს ნუსხაში.

ამას შემდეგ მოყვანილია მოხსენებანი საქართველოს კათალიკოზთა, რომელსაც კიდევ მეტი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის, ვინაიდან აქ გვხვდება სახე-

ლები, რომელნიც ცნობილნი არ არიან ჩვენს ლიტერატურაში სხვა წყაროებიდან. მოხსენებანი ასეა წარმოდგენილი:

ქართლისა *) პატრიარქნი:—იოანესი (იესი), სამოელისი, შიუხი (სიე), ევლალიასი, პეტრესი (პესი), სამოელისი, მელქიზედეკისი, ოქროპირისა, გიორგისა (გიესა), გბრიელისა, პეტრესი (პესი), ევსტატისა, გიორგისი (გიესი), დიმიტრისი, ბასილისი, იოანესი (იესი), სჯომონისი. ძე მეფეთა (სიე): ქწ: მელქიზედეგისი სკნ:-

[დ]ა ყნისა აღმოსვლეთისა. პატრიარქთამ: სკნს-მცა არს სკსნბელი და კხმ მთი:

წინსა და ღთ შემოსილისა საბმ: ქწისა. და ყლისა საქართველოსა პატრიარქისა სკნს:-

წინსა გლაბერიძისა არსენისი: მიქელ მირიანის ძისა: ქწისა სკნო:-

წინსა მმთ მთვრისა და ღთშემოსილისა აღმოსავლეთისა და ყლისა საქართველოსა მმთ მთვრისამ სჯ ლთა თჯთმპყრობლისა. და პატრიარქისა მრვლმც არან წელნი მთნი:-

ღნ დაიცვს წმ მეფე მთი: წნ სამეებამან ესენი აღიდნა:

სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ არ მოგვეპოვება ისტორია საქართველოს კათალიკოზ პატრიარქთა. არსებობს რამოდენიმე ნუსხა. უძველესი მათგანი ეკუთვნის ქართლის მოქცევის მატეანეს შატბერდის ხელნაწერისა და შეიცავს სამ სიას. პირველი შეტანილია ქართლის მოქცევის ტექსტში ჩვენებით, თუ რომელი კათალიკოზი რომელ მეფის ან ერისთავის დროს ცხოვრობდა. აქ აღნიშნულია 20 კათალიკოზი, შემდეგ ცალკე სიით წარმოდგენილია 9 ცოლოსანი კათალიკოზი და ამის შემდეგ სიითავე მოყვანილია სახელები 19 კათალიკოზისა. ჭელიშის ვარიანტში უკანასკნელი სია არ მოიპოება და პირველი ორი ერთ სიათ არის წარმოდგენილი**).

*) დედანში სწერია «ქართლისა». აქაც შეცდომით მიწერილია ასომთავრული მანი ქანის მაგიერ.

** იხ. ჩვენი აღწერა წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერთა რუსულ ენაზე, ტ. II, გვ. 722-727.

ეხლა გამორკვეულია, რომ ქართლის მოქცევის სიები სრული არ არის. გამოტოვებულია რამოდენიმე კათალიკოზი, რომელნიც სხვა წყაროებიდან ცნობილნი არიან. ქართლის მოქცევის ნუსხის გაგრძელებად მიჩნეულია ერთი 1270 წლის შიომღვიმის ხელნაწერის სია^{*)}, მაგრამ ეს სია პირდაპირ უშვალა გაგრძელებას არ წარმოადგენს შატბერდისეული ნუსხისა. შიომღვიმის ნუსხას რამოდენიმეთეთანხმება ზემო მოყვანილი ნიკორწმინდის ნუსხა, მაგრამ თვალსაჩინო განსხვავებასაც წარმოადგენს. ჩვენის აზრით ეს ორი ნუსხა ერთი მეორეს ავსებს და ამიტომ მოვიყვანთ აქ პარალელურად.

ნიკორწმინდის ნუსხა:

1. იოანე
2. სამოველ
3. შიო
4. ევლალი
5. პეტრე
6. სამოველ
7. მელქიზედეკ
8. ოქროპირი
9. გიორგი
10. გაბრიელ
11. პეტრე
12. ევსტატი
13. გიორგი
14. დიმიტრი
15. ბასილი
16. იოანე
17. სჯმეონ
18. მელქიზედეგ, ძე მეფისა
19. საბა
20. არსენი გულაბერიძე
21. მიქელ მირიანის ძე.

შიომღვიმის ნუსხა:

1. ოქროპირი
2. სვიმეონ
3. მელქისედეკ
4. იოვანე
5. დიმიტრი
6. ბასილი
7. იოანე
8. სვიმეონ
9. საბა
10. ნიკოლაოზ
11. მიქაელ
12. თეოდორე
13. ბასილი
14. იოანე
15. ეპიფანე
16. არსენი
17. გიორგი

^{*)} თუმცა შიომღვიმის ხელნაწერი 1270 წელს ეკუთვნის, მაგრამ ის გადმოწერილია 1172 წლის დენიდან (თ. უორდანი, ქრონიკები I, გვ. 79-81).

ორთავე ზემო მოყვანილ სიაში აღნუსხული სახელების შემცველი კათალიკოზები რომ არსებობდნენ საქართველოში უდალა, მაგრამ რიგი მათი არც ერთში სწორი არ არის. ქრონოლოგიურად დასაყრდნობი ორთავე სიისა არის მოხსენება მელქიზედეკ კათალიკოზისა, რომელიც ეჭვს გარეშე არის მელქიზედეკ პირველი, სვეტიცხოვლის მეორედ აღმაშენებელ-განმაახლებელი, რომელიც კათალიკოზად იჯდა ბაგრატ მესამის, გიორგი პირველის და ბაგრატ მეოთხის დროს დაახლოვებით 1010-1033 წლებში*). ნიკორწმინდის სიაში ამის წინ მოხსენებულნი სახელები გვხვდება ქართლის მოქცევის კათალიკოზთა ნუსხებში სხვადასხვა დროს, მაგალითად იოანე ორჯერ, სამოველ ცხრაჯერ, შიო არცერთჯერ, ევლალი ანუ ევლალე ორჯერ, პეტრე სამჯერ. აშკარაა მელქიზედეკის წინ მოხსენებულნი კათალიკოზნი ერთიერთმანეთის მომდევნონი არ არიან, არამედ სხვადასხვა დროს ეკუთვნიან, ხოლო შიომღვიმის სიაში მელქიზედეკის წინ მოხსენებული სვიმეონი სწორია, ვინაიდან ვიცით, რომ მელქიზედეკი სვიმონის მომდევნო იყო (ქართლის ცხოვრება I, გვ. 212), სვიმეონის წინ მოხსენებული ოქროპირი უცნობია, ეს სახელი არ გვხვდება ქართლის მოქცევის სიებში, სამაგიეროდ ნიკორწმინდის სიაში მელქიზედეკის შემდეგ მოხსენებულნი სამი კათალიკოზი ოქროპირი, გიორგი და გაბრიელი რიგრიგობით მისდევნენ ერთმანეთს და ცნობილნი არიან ქართლის ცხოვრებითაც. ესენი არიან იოანე-ოქროპორი (შიომღვიმის სიაში მარტო იოანეს სახელით ნაჩვენები,

*) იხ. ქართლის ცხოვრება, ბროსეს გამოცემა, I, გვ. 212. მოსაზრება ს. კაკაბაძისა (საისტორიო კრებული, წიგ. I, ტფილისი 1928, გვ. 35-107), რომ მცხეთის განმაახლებელი მელქიზედეკი სხვა არის და მეთერთმეტე საუკუნის გუჯარში მოხსენებული სხვა და ვითომც პირველი მათგანი ცხოვრობდა დაახლოვებით 925-945 წლებში, სამართლიანად უარყოფილია ნ. ბერძნიშვილის მიერ (იხ. მცხეთის საბუთი მეთერთმეტე საუკუნისა, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, ტომი VI, გვ. 229-296).

ნიკორწმინდისაში მარტო ოქროპორად), გიორგი ტაოელი და გაბრიელ საფარელი (ქართ. ცხ. I, გვ. 222, 233). აღნიშნული მოხსენებანი ცნობილ კათალიკოზთა მელქიზედეკის წინ და შემდეგ მოწმობენ, რომ მელქიზედეკი ორთავე ნუსხისა მეთერთმეტე საუკუნის მელქიზედეკია, ავტორი ცნობილის მცხეთის გუჯრისა. ამიტომ მიუღებელია ს. კაკაბაძის აზრი, ვითომც შიომღვიმის სიის მელქიზედეკი სხვა იყოს, მისი ანგარიშით დაახლოვებით 1093-1102 წლებში მცხოვრები (საისტორიო მოამბე I, გ. 102). შემდეგი სამი კათალიკოზი ნიკორწმინდის სიისა პეტრე, ევსტატი და გიორგი უცნობია (გიორგი შიომღვიმის სიაში უკანასკნელად არის აღნიშნული). პეტრე ოთხჯერ არის მოხსენებული ქართლის მოქცევის სიებში, ხოლო ევსტატი არც ერთს ცნობილს სიაში არა სჩანს. დიმიტრი, ბასილი, იოანე, სვიმეონ და საბამ ორთავე სიაში არიან მოხსენებულნი და ესენი ერთი ერთმანეთს მისდევენ რიგით, თუმცა ნიკორწმინდის სიაში სვიმეონ და საბას შორის ნახსენებია მელქიზედეგ, ძე მეფისა, მაგრამ ეს უადგილო ადგილს არის ეჭვს გარეშე მოთავსებული. ეს მელქიზედეგ მეორე იყო, როგორც მოვიხსენიეთ, ძმა ბაგრაატ მუხრან ბატონისა, ძე კოსტანტინე მესამისა, კათალიკოზობდა 1518-1529 წლებში, გადაიკვალა 1549 წელს, ეს რომ სიის ბოლოს იყოს მოხსენებული, ქრონოლოგიურად მაშინაც არ შეესაბამება მოხსენებულ კათალიკოზებს. საბას შემდეგ შიომღვიმის სია იხსენიებს 8 კათალიკოზს, ნიკორწმინდის მხოლოდ ორს, არსენი გულაბერიძეს და მიქელ მირიანის ძეს, მიქელ და არსენი მოხსენებულნი არიან შიომღვიმის სიაშიც. შიომღვიმის სია საბამს შემდეგ სწორია: ნიკოლოზ კათალიკოზი გულაბრის ძე კათალიკოზად იჯდა გიორგი მესამის დროს, მან სიმდაბლით დასტოვა კათალიკოზობა და წარვიდა იერუსალიმს, ხოლო იქიდან გამოიწვია თამარ მეფემ საეკლესიო კრებისათვის (ქართ. ცხ. I, გვ. 280). შემდეგი კათალიკოზი იყო მიქაელი ანუ მიქელ მირიანის ძე, რომელიც ნიკორწმინდის სიის ბოლოს არის მოხსენებული. ის სჩანს გიორგი მესამის გარდაცვა-

ლების დროს 1184 წ. და თამარის მეფობის პირველ წლებში. ეს იყო შფოთიანი და ამღრევი საეკლესიო-თა წესთა და ამიტომ როცა გარდაიცვალა «არავინ შეწუხდა მისთვის, რამეთუ ყოველნი სძულობდეს მას» (ქართ. ცხ. გვ. 276, 280, 293), თეოდორე კათალიკოზი მიქელის შემდეგ კარგად ცნობილია თამარის მეფობაში (მარჩამ დედოფლის ვარიანტი, გ. 501). შემდეგი კათალიკოზი ბასილი ქართლის ცხოვრებით ცნობილი არ არის, ხოლო იოანე მოხსენებუ-ლია თამარისავე მეფობაში და მის მეფობის ბოლო დროს უნდა ეკუთვნოდეს (ქარ. ც. I, გ. 312-317), ამის შემდეგი კათალიკოზი ეპიფანე ცნობილია ნ. მარის გამოცემული ანისის ქართული ეკლესიის წარწე-რით 1218 წლისა. ამის მომდევნო კათალიკოზი არ-სენი, ბულმაისის ძედ წოდებული, ცნობილი მწერა-ლია, იგი ჩანს 1224 და 1233 წლებში. შემდეგ მან კა-თალიკოზობას თავი დაანება და უბრალო მწირად ცხოვრობდა შიომღვიმეში და ცოცხალი იყო 1249 წელსაც^{*)}. შემდეგი გიორგი კათალიკოზი სხვა წყა-რდებით ცნობილი არ არის, აქ საჭიროდ მიგვაჩნია შევნიშნათ, შიომღვიმის ხელნაწერში, სადაც თავ-დება სია კათალიკოზთა, არშიაზე დედნისავე ხელით მიწერილი ყოფილა: «არსენისა ყოვლად განთქმუ-ლისა საღმრთოთა წიგნთა თარგმანისა და საქართვე-ლოთა ეკლესიათა მნათობისაჲ საუკუნო იყავნ ოსე-ნება». ს. კაკაბაძე აქ გულისხმობს კათალიკოზს არ-სენის და ჰგონია შიომღვიმის სია ამ არსენით თავ-დება. ხოლო სია მეფეების მოხსენებისა ხელნაწერში

^{*)} იხ. თ. ყორდანიას ქრონიკები, I, გვ. 81, II, გვ. 103-110. და ს. კაკაბაძე, მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევრის საქართველოს კათალიკოზები. ტფილისი 1913 წ., გვ. 4 და 8. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერა-ტურის ისტორია, I, გვ. 287-301. ნ. ბერძნიშვილი ამ არსენ ბულმაისიძის ძეს (sic) აფხაზეთის კათალიკო-ზად ცნობს და ჯერ გამოუქვეყნებელ მის სტატი-აზე გვითითებს «ქართული სავაზიროს გენეზისის საკითხები» (საქარ. მუზ. მოამბე, VI, გვ. 260). ესლა შეიძლება სტატია დაბეჭდილი იყოს, მაგრამ ჩვენ არ გვინახავს.

მოყვანილი ყოფილა რუსუდანამდის და ხუთასეული ცხრილი 1224 წლამდის, ამისდა მიხედვით, დაასკვნის ავტორი, ხელნაწერიც გადაწერილი ყოფილა 1224 წელს და ამ წელს მჯდარა ზემო მინაწერში მოხსენებული კათალიკოზი არსენი, რომელიც მას მიაჩნია არსენ მესამედ. რაკი 1218 წელს კათალიკოზად ეპიფანეა და 1224 წელს არსენ მესამე. ამრიგად არსენ და გიორგის კათალიკოზობა მოდის 1218-1224 წლებში. მეორეს მხრით 1224 წლიდან იწყება კათალიკოზობა არსენ მეოთხის ბულმაისის ძისა, რომელიც 1233 წელსაც კათალიკოზად ყოფილა^{*)}. ჩვენ ეს მსჯელობა მიუღებლად მიგვაჩნია. ჯერ ერთი, ეს არსენი მინაწერში კათალიკოზად სრულებით არ არის მოხსენებული. მეორედ, ეს რომ მართლა კათალიკოზი ყოფილიყო კათალიკოზთა ნუსხაში იქნებოდა აღნიშნული და არა ცალკე შენიშვნის სახით არშიაზე. ის არც ტექსტის გამომცემელს თ. ყორდანის მიუღია კათალიკოზად და მისთვის ახსნა-განმარტება არ გაუკეთებია (ქრონიკები. I, გვ. 80-81). ჩვენის აზრით ეს მოხსენება არსენი იყალთოელს გულინსხმობს. ს. კაკაბაძის ცნობით არსენი მეოთხის ბულმაისის ძის შემდეგ კათალიკოზად ზის არსენი მეხუთე^{**)}, ამის შემდეგ მიქაელ. რომელიც სჩანს 1249 წ., ხოლო 1250 წლიდან კათალიკოზად უნდა ყოფილიყო ნიკოლოზ^{***)}. ჩვენ იმედი გვაქვს, როცა ჩვენი უამრავი ხელნაწერები და წარწერები შესწავლილი იქნება სავსებით, სხვადასხვა ნუსხებში მოხსენებული უცნობი კათალიკოზების მოღვაწეობის დრო ბევრ შემთხვევაში გამორკვეული იქნება.

*) იხ. ხსენებული ბროშიურა, გვ. 3-4.

**) შესაძლოა ეს არსენი იყოს ნიკორწმინდის სიის არსენი გულაბერიძე, მაშინ ეს არსენი მეოთხე იქნება, ვინაიდან არსენ მესამე კაკაბაძისა არ არსებობდა. მაგრამ აქ კიდევ შესაძლოა კითხვის დასმა. ბულმაისისძე გულაბერიძედ ხომ არ შეიცვალა გრაფიკულ ნიადაგზე?

***) მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევრის საქარ. კათალიკოზები. ტფილისი. 1913 წ., გვ. 8.